

**Марчева, Илияна. ПОЛИТИКАТА ЗА СТОПАНСКА МОДЕРНИЗАЦИЯ
В БЪЛГАРИЯ ПО ВРЕМЕ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА, изд. Летера, 2016,
ISBN 978-619-179-064-7, 640 с.**

Резюме

Предлаганата монография обобщава на базата на първокласен архивен материал, спомени и статистически справочници, както и на натрупаните изследвания, политиката за стопанска модернизация на страната след Втората световна война, когато на власт идва комунистическата партия. От 1944 до 1989 г. последната има възможност да реализира политика за стопанско развитие, пряко свързана с индустриализацията, която трябва да доведе и до социални промени – изграждане на урбанизирано общество с водещата роля на индустриалния пролетариат, бетониращ политическото господство на управляващата партия. Тази възможност комунистите получават благодарение на Студената война между САЩ и СССР. Между тях тече надпревара във въоръжаването, политическо и икономическо напрежение, идеологическа и пропагандна война. Студената война е определяна като един от най-острите идеологически и геополитически конфликти в историята с много военни, политически, икономически, търговски и технологически измерения. Тя започва почти веднага след края на Втората световна война между двете суперсили – победителки – САЩ и СССР по повод на техните интереси в Източна Европа, но впоследствие обхваща целия свят. Официално Студената война е обявена на 5 март 1946 г. и завършва с падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. и договореностите в Малта пред декември същата година – за страните от Източна Европа, а с разпадането на СССР на 25 декември 1991 г. – и за Русия и постсъветските републики. Студената война има различни фази на конфликти, конфронтация и контакти между двете супер сили и водените от тях два блока. Във всяка фаза има периоди на изостряне на отношенията между двата основни противника, както и периоди на диалог. Най-общо казано, през 40-те - 50-те години е фазата на ожесточено противопоставяне, чиято кулминацията е Карибската криза от 1962 г. Следва периодът на противоречив диалог 1962 - 1979, който завършва с навлизането на съветските войски в Афганистан. В тази фаза може да се открият 60-те години, преминаващи под знака на разоръжаването и диалога за нормализиране на отношенията между Изтока и Запада, определяни като *мирно съвместно съществуване*, и 70-те години, характеризиращи се най-ярко с военно и политическо *разведряване*, културно и научно сътрудничество, кулминацията на което дават решенията в Хелзинки 1975 г. Докато през 80-те години отново се стига до рязка конфронтация, наричана от някои автори „*Втора студена война*“.

Тези фази на Студената война предопределят и организацията на материала в четири глави. Те съвпадат приблизително с модернизационните проекти на комунистическата партия, която идва на власт на 9 септември 1944 г. и управлява първоначално в ОФ-коалиция, а след 1947 г. фактическо монополно, без политическа алтернатива до края на 1989 г., т.е. до края на Студената война. Тогава на 7 декември 1989 г. се появява антикомунистическата опозиция в лицето на Съюза на демократичните сили. Скоро СДС организира първия политически митинг на 14 декември 1989 г., в резултат на който БКП се съгласява да отпадне конституционно закрепеното ѝ право да управлява страната. Започва нов етап, когато и БКП и СДС в хода на политическата борба предлагат свои проекти за стопанско развитие с оглед края на Студената война и победата на неолиберализма. Тези исторически обстоятелства налагат горната граница на изследването да е 1989 г.

Наред с фазите на отношения между Източния и Западния блок, във всяка глава са разгледани интеграцията в съветския блок, както и състоянието на българо-съветските отношения като водещи за икономическата и социалната политика. Основният анализ е посветен както на политиките за индустриализация, за научно-технически прогрес и усъвършенстване на управлението на непазарната икономика, за формиране на инженерно-техническа интелигенция, така и на социалния им резонанс. Въпреки, че управлението на комунистическата партия предполага авторитарна власт на партийния лидер, който в България е особено активният и дълговечен Тодор Живков, ясно е, че не той очертава насоките на икономическата политика. Това правят неговите съветници и министрите, които той лансира през годините. Понеже те и досега в научната литература винаги остават в неговата сянка, във всяка глава се търси произхода на идеите за икономическо развитие, както и личностите, които ги формулират. Така е направен опит да се запълни една отдавна усетена липса на персонажи в историческия разказ за социализма.

Какво показва историята на модернизацията в България по време на Студената война? В навечерието на Втората световна война България е типична страна от европейската периферия, която не успява да скъси своето изоставане от ядрото водещи капиталистически държави. Ако до началото на Първата световна война тя постига значителен напредък в своята индустриализация и модернизация, то в междувоенния период развитието ѝ е насочено към усвояване на вътрешния пазар. Основен фактор и причина за подобна насока е политическият в лицето на българската държава. Почти до края на периода държавата покровителства индустриалния капитал, което е възприемано от обществото негативно. Защото постигнатите резултати не отговарят на ползваните привилегии – за сметка на разоряването на дребните производители, се развива предимно хранително-вкусовата промишленост, дребна и средна по размер, без да е постигнато индустриално-фабричното ниво в нея. Политическото и икономическото обвързване с нацистка Германия толерира развитието на селското стопанство, но неговото модернизиране така и не се реализира, защото то се извършва във военновременната обстановка, когато важат не пазарните принципи, а правилата на дирижираното стопанство и на бартерните сделки.

След края на горещата война България е победена страна, включена в съветската зона с всички произтичащи от това икономически и социални последици. Тя става част от единия от враждуващите два лагера – този около СССР в разгорялата се през 1946 г. Студена война. Нейното развитие вече става силно зависимо от особеностите на този нов конфликт, продължил до 1989г., когато побеждава Западният блок. През 1946 г. България е принудена да отхвърли американската помощ по плана „Маршал” и с това да понесе последиците от изолирането си от Западна Европа под формата на възможности за стокообмен, получаване на технологии и развитие с оглед най-естествените си природо-географски особености. Ембаргото върху технологиите, заради което е създаден и КОКОМ ще тежи върху развитието на българската модернизация през целия период на Студената война.

През 1946-1953 г. по време на най-острата фаза на противопоставянето на двата блока България преживява сталинизация на икономиката – структурни промени, национализация и коопериране, както и изграждане на отрасли на тежката промишленост за сметка на селското стопанство, каквато е рецептата на СССР през 30-те години. Наред с форсираната индустриализация и кооперирането, в страната се провежда политика за създаване на образователна инфраструктура и собствена научно-техническа интелигенция – компетентна и лоялна. Но като цяло в нея преобладават специалисти с полувисше образование. Провежда се

политически и социален подбор на студентите – бъдещи инженери, селскостопански специалисти и икономисти. Много характерни са и студентите от рабфака, защото те са истинско въплъщение на търсената характеристика на стопанските кадри – предани идеологически и с работнически произход, който е смятан за сигурен белег за лоялност към властта.

Студената война налага и обосновава политическата чистка сред икономическия елит на управляващата комунистическа партия, при това не само на местните дейци, а и политемигранти от СССР. Целта е на власт да са предани кадри, готови да следват указанията на Кремъл. В тази посока действат и изпратените съветски съветници. Вместо министрите да са политически лица, както е по време на коалиционното ОФ-управление (1944-1947), с установяване на фактически монополното управление на комунистическата партия, министрите стават изразители на възгледите само на БКП, дори когато са представители на втората управляваща партия БЗНС, която се отказва от своя програма и приема да изгражда социализъм. В стопанското управление навлизат млади кадри, завършили висше образование преди войната, които обаче идват като партийни активисти. И това обстоятелство има своето обяснение – върху обществото се въздейства повече чрез морални стимули или чрез репресии. Създават се структурите на партията-държава с обвързване на партийните органи с грижа и контрол за икономическото развитие.

Нещата не се променят и в условията на първата вълна на „десталинизация“ на системата през 1953-1956 г. На власт идва партийният деец Тодор Живков, който плътно се придържа към СССР и към съветския опит да се модернизира страната. Това е така, защото опитът да се продължи развитието на леката промишленост, за която има най-подходящи условия в страната, като се разчита на пазара на СИВ, се проваля и по време на „продоволствения курс“ (1953-1955) в целия Източен лагер. Една от причините е консолидацията на Западна Европа в различни икономически организации, както и във военно-политическата организация НАТО. Това води до консолидация и на Източния блок. След смъртта на Сталин, Н. Хрущов настоява страните от СИВ да се специализират според природните дадености. България е тласкана да бъде витрина на успешната и резултатна колективизация на земята, както и да развива леката промишленост. Но приемането на ФРГ в НАТО през 1955 г. повлиява на съветското ръководство да се съгласи на форсиране на индустриализацията на България като средство за поддържане на нейната боеспособност.

Известното успокояване на международното напрежение има за резултат приемането на България за член на ООН през 1955 г., но не и промяна на условията за икономическо развитие. Продължава да се следва съветската стратегия на развитие за постигане на модернизация най-вече като индустриализация. Не случайно на VII конгрес 1958 г. БКП заявява, че съветският път е единствен за превръщане на изостанала аграрна страна като България в развита индустриално-аграрна. Разликата е в това, че за да може да реализира тази цел се разчита както на собствени средства, така и на кредити от СССР и другите източноевропейски страни. Разчита се и на съветските суровини, технологии и на неговите пазари. СИВ в представите на българския елит още от самото начало на създаването му през 1949 г. до края на съществуването през 1991 г. е разглеждан като особена организация, която трябва да действа не на пазарен принцип, а на принципа на взаимопомощта, разбиран най-вече като помощ за по-изостаналите страни-членки като България.

Българският лидер възприема политиката за ускорение на икономическото развитие от края на 50-те години, за да може да страната да достигне индустриалното развитие на страните

от Източния блок. В това отношение значение имат интеграционните усилия на съветския лидер за преминаване на страните от блока по едно и също време към „комунизма“, така и преживяната безработица в средата на 50-те години, когато в България е намален темпът на индустриалното развитие. Изграждането на индустриалното общество е необходимо и за извършване на социално инженерство – създаване на работническа класа като основна социална база на БКП.

В резултат на предприетото поредно ускорение в съветски стил, който напомня и китайския „голям скок“, през 1960 г. 58 % от общия съвкупен обществен продукт се произвежда в промишлеността и тя дава 48 % от националния доход. Почти е изравнено вече съотношението между производството на средства за производство и предмети за потребление. Селското стопанство осигурява 22 % от обществения продукт и 27 % от националния доход. Но тогава е отбелязан отрицателен търговски баланс от 7071,5 млн. лв. (по цени за 1960 г.). А това означава, че постигнатата структура на икономиката не може да бъде реализирана на международния пазар, дори на политически гарантирания пазар на СИВ. Така завършва началният етап от индустриализация на страната, която може да се определи като „индустриално-аграрна“.

В началото на 60-те години активна роля в стопанската политика започва да играе политическият и държавен ръководител Тодор Живков. Неговото 33-годишно лидерство начело на партията-държава е своеобразен рекорд в Източния блок. То слага своя отпечатък върху политиката за модернизирание на страната, тъй като Живков постепенно израства като политик, който има вкус и интереси към развитието на икономиката - не случайно най-харесва себе си в ролята на “бизнесмен“. За нея претендира той в средата на 80-те години пред английския журналист Робърт Максвел.

Живков отрано оценява значението на връзките със съветските лидери не само за собственото му закрепване във властта, но и за реализиране на политиката за модернизация. Първоначално той е по-догматичен в следване на съветския модел на развитие и импулсите от Кремъл, впоследствие – прилага тактиката на личните контакти – особено топли с Леонид Брежнев, а с укрепването си във властта, е готов да лавира между Кремъл и западноевропейските страни. За това му поведение, най-характерно по време на „перестройката“, Живков е окрилен от своя дългогодишен стаж начело на партията – държава, а също и от установения авторитарен стил на управление. Той му позволява да тушира комплексите си за невисоко образование като фаворизира определени учени и технически специалисти, на които поверява развитието на индустрията и икономиката, назначавайки ги на държавни и партийни постове и снемайки ги от там винаги, когато се налага промяна. От 60-те години насетне той се ориентира към научната и техническата интелигенция, от която се рекрутират кадрите по високите етажи на властта, определящи индустриализацията и модернизацията на икономиката. И докато през 40-те и 50-те години висшите стопански кадри са завършили и са се формирали преди 9 септември 1944 г., като Тано Цолов, Ж. Живков, а някои като Ст. Тодоров даже не успяват да завършат висше образование, но идват от партийните структури в държавната стопанско ръководство, то през следващите десетилетия кариерното движение на управленските кадри е по-скоро в обратна посока – от производството и науката към висшите партийни структури. Такава е траекторията на издигане на следващото поколение стопански министри като Огнян Дойнов, Стоян Марков, Тончо Чакърров, Станиш Бонев, Пенчо Данчев и др. Това става възможно поради наличието на формираната лоялна инженерна-техническа интелигенция.

Развитието и достъпът до висше образование са сред важните показатели на модернизацията. Фактически висшето техническо образование се създава след 9 септември 1944г., когато има 1 технически факултет, докато през 1989 г. от 30 висши учебни заведения, 10 подготвят технически кадри. А с оглед на осигуряване на индустриалното развитие важно значение има създаването на собствено висше инженерно-техническо образование, което получават около 40% от завършилите висшисти. Цялата студентска младеж, включително и техническата, е подложена на идеологическа и политическа индоктриниране с въвеждане на идеологически дисциплини и периодични проверки за „правилен” социален произход. до голяма степен е с работническо-селски произход, идеологически предана. Но въпреки това, един постоянен проблем в политиката по отношение на новосъздадената техническа интелигенция, е тя наистина да отива в производството. Сменили своя социален статут, повечето нейни представители се стремят да се реализират в управлението, науката, а не в непосредственото производство. Затова от 1948 г. до края на 1989 г. властта прилага задължителното тригодишно разпределение на висшите кадри, с което поддържа добро техническо ниво в непосредственото производство.

60-те години преминават под знака на подобряване на международния климат, особено на стария континент, на противоречивото „мирно съвместно съществуване“. Те преминават и под знака на проведената на две вълни десталинизация в Източния блок и България. Вътре във всеки от двата враждуващи блока текат процеси на интеграция. Особено характерни са те през първата половина на десетилетието. Докато през втората половина по-голямо значение имат вече двустранните икономически и политически отношения между държави от двете страни на Желязната завеса. Особено важна в това отношение се оказва източната политика на френския президент Шарл дьо Гол, която от средата на 60-те години блокира интеграционните процеси в Западна Европа за сметка на ориентирането към Източна Европа.

Посочените особености на седмото десетилетие определят и политиката за модернизация на България. В началото тя възприема „двадесетгодишна програма за строителство на комунизма“, но в нея по същество са заложили задачи по осъществяване на фабрично-промишлената фаза на индустриалната революция и очертаване на контурите на следващата – тази на комплексната автоматизация и роботизация на производството. Предприетата политика е свързана със стремеж да се достигнат по-развитите източноевропейски страни, за да може България да участва в разделението на труда в СИВ не като аграрен снабдител, а като индустриална държава с възможности да се специализира във водещи машиностроителни производства. За да бъдат убедени партньорите от СИВ, българското политическо ръководство възприема политика за установяване на привилегирани икономически отношения със СССР срещу политическата си лоялност. То показва готовност за отказ от национален суверенитет, наречена по-късно политика за „16-та република“, но няма голям избор. Без съветските пазари и кредити, както и научно-техническа помощ, България не би могла да убеди своите партньори дори в СИВ да участва в специализацията и кооперирането на модерните отрасли.

Електроинженерът, завършил във Франция, с практически опит на организатор на производство и изобретател в чужбина, един от създателите на висшето образование по машиностроене проф. Иван Попов е в основата на индустриалната политика през 60-те години. Той като глава на Държавния комитет за наука и технически прогрес и член на ПБ на ЦК на БКП насочва развитието на машиностроенето с оглед модерните насоки тогава и ограничените ресурси на страната, а именно в областта на електропромишлеността, електроизчислителната техника и подемотранспортното дело. Проф. Попов заедно с други водещи учени в

стопанското управление като акад. Любомир Илиев са сред радетелите за политика на научно-технически прогрес като средство за интензифициране на икономиката, за обвързване на нуждите на производството с развитие на най-модерните насоки на техниката - електрониката. Това става през съветската наука и техника, но все повече се осъзнава изоставането на СССР от водещите западни тенденции на създаване на „постиндустриално общество“.

СССР задава и реформаторския устрем в икономиката. Навсякъде в Източния блок се експериментират прилагане на пазарни механизми, за да стимулират и мотивират производителите към интензификация на труда, тъй като се осъзнава, че екстензивните методи на развитие са изчерпани или са на изчерпване. „Пазарниците“ – учили или специализирали в СССР през първата половина на 50-те години като Емил Христов и Давид Давидов, Гриша Филипов са в основата и на българския вариант на икономически реформи. Без да се отричат основите на социалистическата икономика – държавната собственост и ръководната роля на комунистическата партия, както и техният инструмент за управление – планът, се въвеждат редица пазарни елементи – самоиздръжката, самофинансирането, печалбата. За да функционират тези елементи се провежда децентрализация, делегират се права на трудовите колективи и на големите обединения – ДСО в областта на производството, планирането и пласмента, вкл. и в чужбина, а също в самофинансиране на редица социални дейности на трудовите колективи. Но издигането на ролята на пазара поставя под въпрос ръководната роля на партията, а в рамките на СИВ – и на центъра в него – СССР. В условията на Студената война подобна тенденция е крайно нежелана за властовите центрове в Източния блок и в България. Допълнителен аргумент срещу пазарните принципи властта получава при прилагането им в селското стопанство и услугите - там се откриват редица измами, неплащане на данък печалба, неправомерно се използва държавната база или материалите от държавните предприятия. Експериментирането на пазарните принципи показват и възможностите за източване на държавата и това се вижда най-ясно при случая ТЕКСИМ. Той показва отлични резултати не защото работи по логиката на пазара, а защото се ползва с привилегии и най-високи протекции, докато другите обединения не могат да работят по тези правила. Показните предприятия са като показните магазини или валутните магазини „Кореком“, които обслужват западните туристи или забогателите от работа в Третия свят българи, за които предметите на лукса се оказват недостъпни в България в обикновената магазинна мрежа. Отпускането на пазарни механизма, поставяне на материалния стимул като важен за мотивиране на строителите на „комунизма“ поражда социалистически консуматорство, егоизъм и стремеж за потребление, което обаче не може да бъде задоволено без да се използват нерегламентираните връзки. Водещо направление на стопанската политика остава тежката промишленост и затова съществува дефицит в осигуряване на нарасналото потребителско търсене. С отпускането на пазарните стимули се застрашава социалната стабилност на властта, изразяваща се в поддържане на равенство в бедността. Тази особеност на модернизацията се наблюдават във всички източноевропейски членки на Съветския блок и особено в по-изостаналите като България. Всички тези ефекти от новата икономическа реформа водят до търсене на други начини за интензифициране на производството чрез концентрация и специализация в промишлеността, селското стопанство и външната търговия, които ще се реализират през следващото десетилетие.

През 1970 г. промишлеността дава вече 65% от обществения продукт и 55% от националния доход, а селското стопанство – съответно - 9% и 17%. Тогава външнотърговският баланс е вече положителен е и стига + 202,2 млн.лв. (по цени от съответната година). Управляващите в България поддържат развитието на реалната икономика, изграждането на

отрасли на тежката индустрия, включително и най-модерните високотехнологични такива като атомната енергетика и електрониката. Поточно-конвейрната организация за производството на българските леки автомобили „Булгаррено“ 8, 10, „Булгаралпин“, „Пирин Фиат“ и „Москвич“ е вече факт през 1966-1970.

В подкрепа на тези тенденции продължава да се развива в ширина висшето образование на инженерно-техническата и управленческа интелигенция. Висшите технически институти се откриват в провинцията, а профилите им са с оглед местното производство.

Постигнатите успехи в създаване промишлено-фабричната фаза на развитие на втората индустриална революция и осъзнаване на необходимостта от третата, обаче се реализират все още в СИВ. Дори в Третия свят преобладава износът на селскостопански продукти. Засилените центростремителни сили в Западния и в Източния блок в края на 60-те затвърждават следването на този тип модернизация – на индустриализация на реалната икономика, тясно обвързана със СССР.

В условията на общоевропейското разведряване през по-голямата част от 70-те години пред страната се разкриват много добри перспективи за развитие на модернизацията. Вместо строителство на комунизма, вече се приема по-реално звучащата цел – изграждане на високоразвито „социалистическо общество“. Но така или иначе основната тенденция в модернизацията е по-нататъшното развитие на реалната икономика и преди всичко на тежката промишленост. В икономически план това означава концентрация на производството и превръщане на науката в непосредствена производителна сила, осигуряваща комплексна механизация и автоматизация на производствените процеси и на управлението. Тези насоки са подобни на протичащите от 60-те години процеси във високоразвитите капиталистически страни, наричани трета индустриална революция. България разчита на централно-планираната икономика и на едрите форми на производство и в промишлеността, и в селското стопанство, за да осъществи технологичния поврат в модернизацията си. Предприети са политика за комплексно, автоматизирано и роботизирано производство и управление.

Новите технократи от поколението на инженера, но и менажера Огнян Дойнов определят тази политика. Нейни маркери са развитието на електрониката, включително и разработването на първия български персонален компютър „Правец“ през 1979г., трите гиганта на тежкото машиностроене – в Русе, в Хасково и в Радомир, както и пускането на I-ви и II-ри блок на АЕЦ „Козлодуй“. Заедно с това през 70-те години се осъществява индустриализацията на селското стопанство под формата на ПАК и АПК, с изграждането на крупни комплекси в животновъдството. През 1980 г. промишлеността дава 66% от обществения продукт и 51% от националния доход, а селското стопанство – съответно 13% и 19%. Страната има положителен външнотърговски баланс надхвърлящ 600 млн. лв. (по цени за 1980 г.). В средата на осмото десетилетие България е сред средноразвитите европейски страни по БВП на глава от населението, а именно – 53 при средно за Европа равно на 100.

Научно-техническото направление на индустриализацията и модернизацията на България става възможно благодарение на отварянето към световния опит. В научната политика се налага тенденцията да се развиват предимно приложните изследвания. За подобен подход важна роля играе по-откритият достъп до западни технологии, получил се вследствие на енергийния шок през 1973 г. и направил западните страни по-склонни да изнасят производства и технологии в Източния блок и в Третия свят. Политиката на разведряване между двата блока подпомага технологичното осъвременяване на българската икономика, тъй като позволява промишлено и търговско-икономическо сътрудничество с водещи капиталистически страни

като ФРГ, Австрия, Финландия и др. Но най-вече за това допринасят отличните икономически, политически и културни връзки с Япония—образец за високо технологично развитие. Японската връзка е водеща за развитие на научно-техническата политика на страната през този период

Договореното промишлено коопериране със западните страни обикновено е предназначено за вътрешно потребление или в периферни за западните контрагенти пазари. България, за разлика от другите социалистически страни, отказва на западните компании правото да владеят нейни активи. Това обяснява изоставането на страната в промишленото коопериране с развитите страни, по-голямата ѝ обвързаност със съветската икономика.

България продължава да използва предимствата на особените българо-съветски отношения, което е от съществено значение по време на рязкото повишаване на цените на петрола в началото и в края на десетилетието. И през 1973 г. България си осигурява допълнителни количества нефт срещу политиката за всестранно сближаване между двете страни. Но тогава и то повод на строителството на високотехнологичната АЕЦ “Козлодуй“ са фиксирани и първите търговско-икономически противоречия между двете страни. Те са последвани от въвеждането през 1975г. на „плъзгащите се“ цени в СИВ, които вкарват по-непосредствено международните цени в икономическите отношения на социалистическите страни и разстройват изпълнението на петгодишните им външнотърговски спогодби. Социалистическата икономически интеграция губи привлекателност. Засилват се центробежните сили в Източния блок, в момент, когато Западните страни се консолидират в различни политически групировки като Г-7 и Тристранната комисия, разширява се Европейската общност и тя се превръща в притегателен център на по-изостаналите страни от континента.

Прилагането на нови научно-технически иновации и разширяване на международната търговско-икономическа дейност за по-нататъшна индустриализация води до задлъжняване на страната към западните страни. Произведената промишлена продукция не осигурява необходимите валутни постъпления, защото не е конкурентноспособна на международните пазари. България купува срещу конвертируема валута, а продава срещу неконвертируема, защото реализира най-модерните си производства основно на пазара на СИВ и най-вече на този в СССР. Откроява се следното противоречие: колкото повече се синхронизира модернизацията на икономиката с водещите западни тенденции, толкова повече оставането в Източния блок създава проблеми и пречки. Това ясно проличава в края на 70-те години, в навечерието на новата конфронтация между двата блока, когато страната е изправена пред сериозна дългова криза. Тя е решена с рестриктивни мерки в потреблението, но най-вече – с помощта на СССР. Той се съгласява да облекчи дълговото бреме към западните страни преди всичко по външнополитически съображения. България успява да получи пряко финансиране на българското селскостопанско производство, което се реализира на съветския пазар. Тогава като временна мярка, която обаче продължава да се прилага и през първата половина на 80-те, СССР започва да плаща пряко на България по 400 млн. преводни рубли годишно за внесената селскостопанска продукция.

Търсят се и „български“ решения за дълговия проблем – разширяват се контактите със западните делови среди и капитал с приемането на нов Указ за създаване на смесени предприятия, разрешаващ привличането на чуждестранен капитал в страната. Разработват се и около 500 бутикови малки и средни предприятия, в които по-лесно да се внедрят най-последни

технологични изобретения с надеждата да бъдат пласирани не толкова на пазарите на СИВ, но и в трети страни. Продават се на безценица селскостопански стоки.

Провеждат се и икономически реформи, които без да нарушават монопола на държавната собственост и властта на комунистическата партия в управлението на държавата и икономиката, прехвърлят грижата за ефективно производство върху непосредствените производители. Използват се административни методи за решаването на дълговия проблем със създаване на валутни комисии на централно и местно ниво. Предприема се и повишаване на цените, без обаче да се промени и премахне в името на социалния мир държавният контрол върху ценообразуването.

За отбелязване е, че икономическите реформи в края на 70-те години се експериментират първо не в промишлеността, а в индустриализираното селско стопанство. Защото то продължава да е основният източник на конвертируема валута. Освен това, в резултат от индустриализацията селяните са вече наемни работници, а все повече намаляват количествено и по-лесно могат да понесат без фатални за властта последици вкарването на пазарни механизми. На тях всъщност се предлага отдушник – толерираното личното стопанство, работещо за пазара. Но модернизацията е формирала определени нагласи, нещо повече, създава е икономически и социални канали за тяхното реализиране. В резултат, миграциите от селата към градовете продължават да доминират в миграционните потоци и през 80-те години. Формира се отрицателно отношение към физическия труд, а също и отлив от нископлатени и непрестижни длъжности в услугите. Стига се в края на периода до обезлюдяване на редица села. Опитът със селищните системи да се проведе социално и териториално инженерство допълнително ускорява отмирането на редица села.

Подготовката на инженерно-техническите кадри в края на 70-те години също се оказва подчинена на икономическите механизми. Водещото значение на науката, превръщането ѝ в непосредствена производителна сила има за резултат поредното увеличаване на броя на студентите по инженерни и икономически специалности, което в края на периода се отчита като неефективно и неоправдано, защото произвежда тесни специалисти. Властта прилага прагматични решения за скъсяване на срока за обучение. Чрез промените в „работническите факултети“ се стреми да създаде местни кадри, а чрез учебно-производствените центрове – условия за трудово-производствена практика, която да е грижа на потребителите на кадри. Тези решения са в руслото на оттегляне на държавата от висшето техническо образование в подготовката на кадри за стопанска модернизация и прехвърляне на грижата върху отделния човек и най-вече върху потребителите на кадрите.

Социалните резултати на индустриализацията като урбанизация и създаването на собствена научно-техническа интелигенция в България са впечатляващи. Но в страната заедно с модернизиранието на производството и на обществото, се запазват патриархалните структури в лицето на т. нар. „връзки“, втори мрежи, нерегламентирани отношения на партиен, роднински, землячески и въобще клиентелистки принципи. Модернизацията не ликвидира дребнособственическите нагласи сред обществото. За това допринасят вълните на реформи на управлението, при които периодично – и през 60-те и в края на 70-те и през втората половина на 80-те години се отпуска частната инициатива на селяни, на лекарите, на проектантите, в сферата на туризма и дребните битови услуги. Ето защо модернизацията и в България през втората половина на ХХ век може да се определи като „консервативна модернизация“.

За такава характеристика съдейства и противоречието между бързите темпове на урбанизацията и деформирания потребителски пазар. През 70-те години урбанизацията е факт

- повече от половината население на страната вече живее в градовете. През 1985г. 10 са българските градове с над 100 хиляди жители, а 3 са с над 200 хил. жители. Очертава се като основен проблем осигуряването на жилища, тъй като нуждите от жилища растат по-бързо от възможностите за тяхното задоволяване в големите градски центрове и най-вече в София. Планово-централизираната икономика не може да удовлетвори стремежа на новите граждани и към предмети – символи както на престиж в потреблението като личен автомобил, бяла техника, телевизори и други подобни предмети, така и свързани с модернизацията на бита. Социалните и политическите ограничения в потреблението, липсата на пазар на жилищата, допълнително правят необходими нерегламентирани отношения, почиващи на зависимости, включително и патриархално-землячески. Но големият град неизбежно води до атомизация на гражданина, до невъзможност да се контролират неговото съзнание и индивидуални стремежи. А те, бидейки производни на догонващия характер на западната модернизация, до голяма степен се характеризират със стремежа за висок стандарт на живот, какъвто предлага Запада. За запознаването с него значение има разширяващата се информация, достъпът до която се улеснява във връзка с разведряването и използването на т. нар. политика на меката сила. Новите насоки на информационната революция, идващи от западната част на Желязната завеса ще усилят предизвикателствата пред партията-държава при модернизирането на икономиката и обществото през 80-те години.

“Втората студена война“ много тежко се отразява на българските усилия за модернизационно развитие. Във връзка с „българската следа“ в атентата срещу папата, България е набедена, че спонсорира тероризма и затова е подложена на своеобразни санкции в контактите си със западните фирми. А те стават належащи с оглед на революционните промени и преминаването на световното развитие към постиндустриалната, информационната си фаза. Като цяло, България за разлика от другите страни от Източния блок до края на десетилетието показва положителен ръст. В сравнение с дяловото участие на основните отрасли в БВП и националния доход през 1948 г. , когато промишлеността дава съответно 32% и 23%, селското стопанство 49% и 58%, строителството 6% и 4%, транспортът и услугите – 2% и 10%, и данните за 1989 г. се вижда значителен напредък в развитието на индустриалната икономика. През 1989 г. промишлеността дава 70% от БВП и 59% от националния доход, при следните проценти на останалите отрасли съответно: селското стопанство - 10% и 11%, строителството - 8% и 10%, търговията и съобщенията – 12% и 18%. Положително е търговското салдо през 1989 г. – 887,1 млн. лв (по текущи цени). И през 1990 г. то се запазва положително и е на стойност 244,6 млн.лв.

Нелоши са резултатите в новите направления по автоматизация, биотехнологии, електроника. Това става, като се отделят значителни средства за научно-развойна дейност и се обявяват икономически стимули за изобретателите и внедрителите на научно-иновационните постижения. В ход е третата индустриална революция и в България.

В условията на ембарго и „Втора студена война“ обаче всички български иновации са предназначени за пазарите в СИВ и това създава измамен комфорт, но не осигурява достатъчно твърда валута, нито други пазари. Нещо повече, отбелязва се съперничество между страните – членки за развитие на най-новите насоки на иновациите, свързани с микроелектрониката и персоналните компютри. За разлика от Западна Европа, в България през 80-те години научно-техническата политика продължава да обслужва индустриализацията на страната, а не толкова индивидуалното потребление. Едва в края на периода – през 1988 г. се поставя въпросът за задоволяване на това потребление, но не като се включи страната в

световната търговия, а отново – като се създават специализирани за целта малки и средни предприятия. Така за пореден път се откроява модернизация на икономиката заради самата модернизация.

Всичко това кара ръководството да се занимава все повече с възможностите да се повиши ефективността на прилаганата политика. От една страна това са административно-организационни промени – програмни съвети, единен стратегически план, временни и нови програмни научни колективи. От друга страна, се разчита на икономическите стимули за научно-внедрителска дейност без да се признава интелектуалната собственост. Така отново се смесват пазарните стимули с ролята на субективния фактор за оценка и внедряване без ясно собственически отношения и върху научния продукт. Всичко това създава напрежение сред производители и учени, които неслучайно ще се окажат най-опозиционно настроени срещу властта при разрешената демократизация през втората половина на 80-те години.

През втората половина на 80-те години масово излизат в пенсия създадените през 40-те и 50-те години най-преданни на властта инженерно-технически кадри. Те имат основание за това, защото са променили своя социален статут благодарение на политиката на индустриализация и модернизация на комунистическата партия. Не случайно от тях се рекрутират основно висшите управленски кадри през 60-те, през 70-те и през 80-те години. Обучението на следващото поколение инженерно-технически кадри през втората половина на 80-те става в новите условия на преустройство на системата, което предвижда демократизация на висшето образование, но и преминаването на вузовете на самоиздръжка. Въпреки, че в края на десетилетието е отбелязан рекорд в приема на студенти и в увеличаване на мрежата от висши училища, интересът вече не е към инженерните специалности, а към фундаменталните и хуманитарните. Училите и завършлите тогава инженери са с най-качественото висше образование, защото основно са били редовно обучение, а и също защото компютъризацията и новите технологии вече са навлезли в обучението. Но от този контингент специалисти рекрутирането на управленчески кадри е най-кратковременно, поради новите условия на преход към пазарна икономика. Тези специалисти подкрепят смяната на системата, вярвайки, че са най-добре подготвени в новите условия на информационните технологии, но се оказват излъгани. След 1989 г. техните знания се оказват ненужни, защото насоките на развитие в икономиката стават други – отпада мощната подкрепа на държавата за най-прогресивно развиващите се отрасли, изчезват гарантираните пазари и кооперирани производства и бързо се стига до деиндустриализация на икономиката.

Тя е подготвена от последната реформена вълна в Съветския блок, „перестройката“ и „новото политическо мислене“, идващи от Кремъл. Те бележат края на дотогавшното модернизационно развитие на страната, защото се ликвидира силната съветската връзка. Затварянето на „съветския чадър“ над българската модернизация води до промяна на стратегията и тактиката на българския лидер. Той отказва да признае, че има застойни явления в България, продължава да се придържа към целта „изграждане на РСО“ с помощта на научно-техническия прогрес, както и предприема реформи, които представляват опит за дирижиран от комунистическата партия преход към пазарна икономика. Той е очертан в Юлската концепция през 1987г. Преходът започва с предаване на трудовите колективи стопанисването на предприятията, разрешаване на частна производствена и търговска дейност под формата на аренда.

За тези най-радикални опити да се модернизира системата на централно-плановата икономика с оглед на новите тенденции на информационната, постиндустриална революция,

допринасят центробежните тенденции в Източния блок. Водещ по значение обаче е отказът на СССР да бъде суровинен снабдител на своите сателити, когато с „новото политически мислене“ се открива пред него възможност да стане такъв за Западна Европа срещу конвертируема валута и с надеждата, че ще бъде приет в клуба на „богатите“. За подобна преориентация съдейства и силният натиск на САЩ и стратегията на Р. Рейгън за тотална война срещу СССР, обявен за „империя на злото“.

Първата победа на тази стратегия може да се види през 1985 г., когато М. Горбачов в София обявява новата си политика „приятелствата е приятелство, но сиренето е с пари“. Ето защо пред стария български лидер застава задачата да оцелее политически, като потърси по-големи икономически контакти със западните страни и предприеме реформи в стопанската сфера. Стига дори до конфликт с Горбачов, който го обвинява, че иска да превърне страната в мини-Япония и мини-ГФР, че посяга върху ролята и мястото на комунистическата партия. Този конфликт от лятото и есента на 1987 г. показва, че СССР иска да постави отношенията с най-лоялния си сателит на икономическа основа, но той да продължи да се върти в съветската политическа орбита. Това прави Живков по-предпазлив в своето лавиране между СССР и Запада, но не го отказва от трансформиране на системата. През 1988 г. е обявен за вой от политиката за развитие на тежката промишленост към производство на стоки за потребление. Започват отново да се трупат външни заеми с цел да се повтори опита на Япония и азиатските тигри – бързо прилагане на най-нови иновационни технологии. Достигнали до 10 млрд. д. през 1989 г., валутният дълг ще служи за доказателство за погрешността на дотогавашната политика на модернизация. Страната започва преговори за сключване на търговско-икономическо споразумение със ЕИО, след като установява с нея дипломатически отношения през 1988 г. Създава се в Пловдив първата „свободна търговска зона“. Но почти до края реформите вървят под знака за „повече социализъм“, едва през декември 1988 г. Живков се осмелява да обяви, че строеният до сега социализъм е „недоносче“ и затова обществото и икономиката трябва да се моделира на пазарен принцип. На различни форуми през 1988 г. се постулира оттеглянето на партията не само от икономиката, но и от симбиозата с държавата при новите пазарни условия. Много по-ясно това става с приетите през 1989 г. Указ №56 и Указ №929, които въвеждат в промишлеността, услугите и селското стопанство арендата и фирмената организация, както и преобразуването ѝ в акционерна. В опит да задържи властта Т. Живков е готов да се откаже от поста генерален секретар на БКП, но да запази поста си на държавен глава като председател на Държавния съвет. Но част от номенклатурата около реформаторите на Андрей Луканов не може да допусне това. В ход е сценарий за излизане на България от лагера на победените в Студената война и приобщаването ѝ към победителите, в който част от бившите управляващи се надяват да намерят своето политическо бъдеще, като се отрекат от дотогавашната политика за модернизация и човека, който я провежда и олицетворява. Един ден след падането на Берлинската стена, символизиращ края на Студената война, Тодор Живков е свален чрез вътрешно-партиен преврат. Така започва преходът към пазарна икономика и парламентарна демокрация, който по същество се оказва поредното догонване на водещото ядро високоразвити страни в условията на победата на неолиберализма.

Историята на стопанската модернизация показва, че страната не може да задържи постигнатите резултати, защото те до голяма степен са продукт на Студената война и на оформилите се два фактора – симбиозата на партията-държава и особените българо-съветски отношения. Когато светът е разделен на два враждуващи лагери, съветският политически диктат се заплаща с икономически преференции. Затова се реализира индустриализация и

модернизация по съветски модел: на реалната икономика, с оглед тежката промишленост и базисните отрасли за сметка на селското стопанство и потреблението. В условията на разведряването между двата блока българско обществено-икономическо развитие и потребление се ориентира към западните стандарти, към задоволяване на потреблението, които обаче нито вътрешният, нито външният фактор могат да осигурят и по финансово-икономически, и по политико-идеологически причини. С края на Студената война отпадат благоприятните външно-политически и външно-икономически обстоятелства за развитие на модернизацията в рамките на Източния блок. Победата на Западния блок е победа и на новата модернизация - на информационните технологии, на неолиберализма и глобализма.

Резюмета на другите научни трудове на доц. д-р Илияна Марчева, с които тя участва в конкурса за професор, издадени през периода 2004 – 2016.

1. В изследванията по стопанска и социална история на социализма, на базата на първокласни архивни документи, много от които са въведени за пръв път в научен оборот, в парадигмата на модернизационната теория и с оглед Студената война се изследват цялостната политика за индустриализация на страната, особеностите на развитието на селското стопанство, социалните последици от модернизационното развитие на страната, тясно свързано с парниковите условия на Източния блок. Правят се приноси в установяването на влиянието на външнополитическите и външноикономическите фактори, определящи успехите и провалите на стопанската политика, на ролята на авторитарното управление на Тодор Живков за опитите за реформиране на централизирано-плановата система на управление на икономиката, на подготовката на инженерно-техническата интелигенция. (*История на българите от Освобождението 1878 до края на Студената война 1989*, т.3, Изд.къща Труд и Знание, под ред. на акад. Г. Марков, С., 2009. ISBN 978-954-621-240-5; ISBN 978-054-528-885-2, с. 338-353, с. 413 – 424, с. 516-548. (в съавторство с В. Танкова, Л. Огнянов, Р. Богданова, Евг. Калинова, В. Колев; *Индустриализацията на България и Габрово*, – В: Сборник *Модернизацията на България и Габрово 1878-2006*, Сборник от национална научна конференция, Габрово, 18 и 19 септември 2006, В. Търново, 2007, 15-35, Проблемите на модернизацията при социализма: индустриализацията в България – В: История на социализма, т. 2, издание на ЦИПИ и Фондация „Фридрих Еберт”, 2010. с.178-224. ISBN 978-954-92194-8-7; *Социалистическият експеримент в селското стопанство в България 1944-1989* – В: История на социализма в България, т. 2, издание на ЦИПИ и Фондация „Фридрих Еберт”, 2010, с.389-428. ISBN 978-954-92194-8-7; *Проблеми на интеграцията в СИВ през втората половина на 50-те и първата половина на 60-те години на XX век. – Интеграционни процеси през 60-те години на XX век*, Университетско издателство, Св. Кл. Охридски”, състав. Искра Баева, София, 2013, ISBN978-954-07- 35556-6, с. 79-92;. *Към историята на икономическата реформа в средата на 60-те години на XX век в България – Исторически преглед*, кн. 1-2, 2012, с. 162-194; *The “Iron Curtain” as a Border: the Bulgarian Case*. In: *Regions, borders, societies, identities in Central and Southeast Europe, 17th-21st centuries*. Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia, 16-17 May 2012. Collected studies. (Eds. Penka Peykovska, Gabor Demeter). Sofia-Budapest. 2013, pp. 245-251 ISBN 978-954-2903-10-9 (ИИИ); ISBN 978-963-9627-61-1 (Institute of History, RCH, HAS); *Подготовката на инженерни и стопански кадри в България през втората половина на 40-те и през 50-те години на XX век. – ИПр*, 2013, кн. 5-6, с. 128-143. ISSN 0323-9748; *Индустрия, технологии и иновации: историческият опит на българите в края на XIX и през XX век. – В: Известия на Регионален музей Габрово*, т. 1, 2013, Фабер, 2015,. ISSN 2367-783X, с. 11-44.;

Основни насоки на икономическата и социална политика в България през 60-те и първата половина на 70-те години на XX век. – В: Историкии, Научни изследвания в чест на доц. Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина, Шумен, 2007, Университетски издателство „Епископ Константин Преславски”, с. 613-626)

2. На основата на първокласни извори, вкл. и руски, са разработвани икономическите и политическите българо-съветски отношения през 60-те -80-те години на XX век, както и отношенията между двамата лидери Т. Живков и М. Горбачов, посочено е значението на тези отношения за развитието на социалистическата модернизация. Осмислени са и са изведени интерпретациите за тяхната оценка в българската историография преди и след 1989 г. За пръв път на база на архиви от ДС са разкрити икономически българо-съветски противоречия по време на строителството на I блок на АЕЦ „Козлодуй“ през 1973 г., политическите механизми за тяхното решаване, които използва съветската страна и въздействието на тези противоречия в българското общество.(Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80.те години на XX век: Гласността срещу Тодор Живков. – *Минало*, 2004, № 2, 75-83; Конфликтът М. Горбачов – Т. Живков или още веднъж за съветско- българските отношение през втората половина на 80-те години на XX век. - В: *Историята – професия и съдба. В чест на чл.-кор. д.и.н Георги Марков*, С., 2008, с. 577-593; За субективния фактор в съветско-българските отношения по време на “перестройката” 1985 – 1989 г. – Русия и България: между признателността и прагматизма, Сборник от научна конференция, Русия и България: между признателността и прагматизма, отг. ред. Акад. Г. Марков, Форум «България-Русия», С., 2009, 699-711; Отношения между България и СССР / Россией в период 1944 – 2008г. – : Год Болгарии в России: проблемы истории и культуры славянских народов. Материалы международной научно-практической конференции, Сборник, Краснодар, 2009, 99-110.; Идеите за икономически реформи в СССР в средата на 60-те години: „Либерман”vs «Глушков»-В:Исторически личности и идеи. Сборник в чест на 60-годишнината на проф.д-р Искра Баева,Унив.изд.»Св.Кл.Охридски» С, 2011, ISSN 978-954-07-3270-1, 328-337; Епизод из истории крупного строительства (Документы Гозбезопасности Болгарии о сооружении АЭС „Козлодуй”). - В: О чем поведают архивы... Российско – болгарские отношения и связи, Институт славяноведения - РАН, ТЕЗАУРУС, 2011, Москва, ISSN978-5-7576-0234-1, стр. 328-342)

3. На основата на архивни извори и литература са разработани редица въпроси в сферата на gender – изследванията, повече от които за пръв път в историческата наука, такива като: нееднозначните отношения между женското движение, казионните женски организации (Народен женски съюз (1944-1950), Комитета на българските жени/ Комитета на демократичните български жени) и политическата система при социализма (1944-1989); историята на КДБЖ (1950-1958) и на КБЖ (1958-1989), възстановена благодарение на техния архивен фонд; «социалистическата еманципация» като достъп до властта (етапи, фактори, проблеми, резултати) и като биографии на най-изявени жени – Цола Драгойчева и Людмила Живкова; причините и проявленията на кризата на създадените при социализма идентичности на жената като «майка, труженичка и общественичка» по време на прехода 1989-2007 г.(*Българската лейди Сталин*”. Цола Драгойчева – Във: *Български държавници*,1944 –1989, съставител М.Радева, Скорпио ви, 2005, с.117-130.; Еманципацията при социализма:българката във върховете на властта.- Интердисциплинарни диалози. Сборник в чест на А.Запрянова, Изд. Институт по история, 2009, 173-201; Женски организации и власт: българският случай 1944 - 1990. - Сборник: Съвременната жена - роли и образи, Унив.изд." Н. Рилски", Благоевград,

2010. с. 36-44, ISBN 978-954-680-664-2; За „опекунското представителство” на жените в България 1944-1958 - СБ. «Пол и преход 1938 – 1958”, състав. Кр. Даскалова и Т.Кметова, Център за изследвания и политик за жената, С, 2011, ISBN 978-954-9361-17-9, 203-221; Людмила Живкова в женското десетилетие на ООН 1976-1985 – В: Културното отваряне на България към света. Материали от международната научна конференция по повод 70 години от рождението на Людмила Живкова, състав. Искра Баева, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 2013, ISBN 978-954-07-3557-3. с. 92-102; Жените в България по време на прехода в края на ХХ и началото на ХХІ век. – В: Кодовете на социализма в постсоциализма”, департамент История на културата, Състав. и ред. доц. Наталия Христова, НБУ, 2014, с. 121-153, ISBN 978-954-535-817 ; “Просветеният абсолютизъм”. Людмила Живкова – В: *Български държавници, 1944 – 1989*, съставител М. Радева, Скорпио ви, 2005, с. 170-183).

4. В областта на историографията са проучени, систематизирани и оценени натрупванията в историческата наука по стопанска и социална история през епохата на социализма, установена е връзката на изследванията с политическото развитие и политическата конюнктура. За пръв развитието на историческата наука в България по време на прехода (като звена, като методи, като теми на изследване и по-конкретно в областта на социалната история) в съавторство с Бл. Нягулов и Ант. Запрянова е поставено в контекста на световните историографски тенденции през 90-те години на ХХ и началото на ХХІ век. (Историографията между приемственост и промяна – *Исторически преглед*, 2005, № 1-2, 3-98 (съавтор с А. Запрянова и Б. Нягулов “Другите” за “нас” и за историята: българската историческа наука между приемствеността и промяната. – В: *Предизвикателствата на промяната*. (съавт. А. Запрянова, Бл. Нягулов), С., 2006, с. 24-40; Изследвания по социално-икономическата история на социализма в България: основни теми, проблеми и перспективи. – В: *Предизвикателствата на промяната*, С., 2006, с. 289-301; Болгаро-советские экономические отношения 1944-1991 г. Историографические зарисовки. – В: *Россия-Болгария: векторы взаимопонимания 18-21 вв. Российско-болгарские научные дискуссии*, РАН, Институт славяноведения, Москва, 2010, 542-556, ISBN 978-5-7578-0219-8; A bulgariai szocializmusadalm-es gazdasagtorteneti kutatasai. Temak, problemak, kilatasok – *Vilagtortenet*, 2006, osz-tel, p. 74-77).

5. Приносите в областта на изследванията за паметта за социализма са в сферата на антропологичния подход към спомените и личните истории на изтъкнати интелектуалци и историци, обясняващ техните позиции във връзка с политиката. Наред с това са направени опити за характеристика на спомените като извори за епохата, както и значението на егодокументите за историята на историческата наука. Анализирани са политическите мемоари като алтернативна история. (Спомените като другата история. Мемоарите на комунистическата номенклатура след промените в България в края на 80-те години на ХХ в. – *Историческо бъдеще*, 2005, №1-2, с. 111-135; Герой или антигерой? Тодор Живков в спомените на съвременниците си. - *Известия на БИД*, т. 40, Институт по история, С., 2008, с. 216-227; Публикуваните спомени като извор за паметта на българите за социализма. – В: *Българският ХХ век, Колективна памет и национална идентичност*. Съств. Ана Лулева, Изд. Гутенберг, С., 2013, , ISBN 978-619-176-002-2, с. 70-80; L’historien et/dans le pouvoir. (A la base des memoires de grands historiens de la periode socialiste) – *BHR* 2012, 3-4, 95-109; „By Their Memoirs You Shall Know Them” (Ivan and Petko Venedikov about Themselves and about Communism). – IN: *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* edited by Maria Todorova, Augusta Dimou and Stefan Troebst, CEU Press, Budapest-NewYork ISBN 978-963-386-034-2, 2014, p. 495-511.; Ego-documents in Historical

Science – IN: The Role of Ego-documents in the History of Science, Sofia, 2014, съставител Ерика Лазарова, Изд. къща „О писменах“/За буквите, ISBN: 9878-619-185-017-4, p. 55-62.)

6. На основа на достъпни документи, периодика и интернет ресурси са изследвани различни аспекти от прехода в края на ХХ и началото на ХХІ век: историята и съдбата на земеделското движение след 1989; аграрната реформа 1992-2000; приватизацията, социалните промени и раждането на новите икономически актьори; трудните българо-руски отношения 1992-2013, поставени в международния контекст след края на Студената война; проблемите на съхраняването на паметта за социализма в музея на постсоциализма; трудните първи стъпки на България към ЕС и търсенето на нова идентичност. (Земеделското движение и неговата съдба в политическата система на България след 1989 г.- В: *Земеделското движение в България-история, развитие, личности*. Пазарджик, 2004, с. 323-333; Проблеми на външнополитическата преориентация на България в края на 80-те и началото на 90-те години. – В: *Следвоенна България между Изтока и Запада*. Хасково, 2005, с.79-92; Българите в търсене на нова идентичност. Сбогуване с Изтока. – В: *Проблемът Изток-Запад. Съвременни измерения*. С, 2004, с.127-140; Първи стъпки на България към обединяваща се Европа в края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. – ВHR, *Studia in Honorem Professoris Virginiae Paskaleva*, 2006, 1-2, с.348-364; Идеите за решаване на аграрния въпрос в България в края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. – В: *Преломни времена*. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на професор Любомир Огнянов. С., 2006, с. 855-876.; Аграрната реформа в България 1991-2001 през погледа на историка. В: *Толерантият националист, Паметен сборник от приятелите на Стойко Трифонов*, ред.И. Баева, Парадигма,С., 2009, 367-392; The Bulgarian Model of Transition: Privatization and the Emergence of the New Economic Actors in the 1990s, pp. 353-363 – In: *POLITICAL, SOCIAL, ECONOMIC AND CULTURAL ELITES IN THE CENTRAL- AND EAST-EUROPEAN STATES IN MODERNITY AND POST-MODERNITY*. Hungarian-Bulgarian History Conference Budapest, May 14-15, 2009. Papers. Eds. Gábor Demeter, Penka Peykovska. Sofia-Budapest, 2010. [Series AUXILIARY HISTORICAL DISCIPLINES Vol. VI]; Социальные трансформации в Болгарии во время перехода к капитализму в 90-е гг ХХ в.- В: *Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: 20 лет спустя*, Институт славяноведения-РАН, Москва, РОССПЭН, 2011, ISBN 978-5-8243-1546-2, 282-298; Болгаро-российские отношения в 1992-2013 гг.: заметки и наблюдения. – В: *Сборник „Российско-болгарские научные дискуссии. Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия та. XIX-XXI вв“*. Москва, Институт славяноведения РАН, 2014, ISBN 978-5-7576-0325-4 Ред. колегия чл. кор РАН В. П. Козлов (отв. редактор), к.и.н. Е. Л. Валева, д.и.н. Т. В. Волокитина, к.и.н. Марина Фролова., с. 307-345; Град и жители: „Социалистическата индустриализация“ в съвременния музей – В: *Сб. Социализмът в музея на постсоциализма, състав. Наталия Христова*, Издателство на НБУ, 2015, ISBN 978-954-935-867-8, с. 135-163; The Socioeconomic Consequences of Privatization in Bulgaria at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century.- ВHR,2013, N 1-2, 102-136)

7. За пръв път е възстановена историята на БАН след края на социализма на базата на текущия архив на Академията. Разкрити са усилията за преустройството и съхранението на БАН 1988-1997 г. и нейната декомунизация 1991-1992 г. (The Conflicts in Science: The First General Assembly of the Scientists and the Decommunisation of BAS (1991–1992)- В: https://www.academia.edu/18698805/Shared_Pasts_in_Central_and_Southeast_Europe_17th_21st_Centuries_Hungarian_and_Bulgarian_Approaches._Eds._G%C3%A1bor_Demeter_Penka_Peykovska._Sofia-Budapest_2015_, p.346-372; БАН в началото на прехода (1988 – 1997). – В: *Сб. 25 години*

промени. Граници и периодизации на прехода, институциите и качеството на демокрацията в България, състав. и ред. М. Груев, 2015, Фондация „Софийска платформа“. Юли 2015, ISBN: 978-619-90431-4-1, с. 196-228).

8. На основата на първокласни документи от фонда на НС на ОФ е разкрита историята на ОФ през 60-те и 70-те години като казионна организация в политическата система на социализма. Разкрити са нейните функции, цели и тяхното изпълнение, защитена е тезата, че само в отделни случаи организацията може да се разглежда като квази „гражданско общество“ в условията на комунистическия режим. (*История на Отечествения фронт/съюз*, т.1, Национален съвет на Отечествения съюз, С., 2012, съставител и научна ред. проф. д-р Искра Баева, Национален съвет на Отечествения съюз, Университетско издателство, Св. Кл. Охридски, С., 2012, ISBN978-954-07-3417-0, с. 225-272; 273-306. (в съавторство с Евг. Калинова, Евг. Кандиларов, С. Миланова, Искра Баева)

9. За пръв път на база на архивни документи от българските архиви са проследени българо-румънските политически отношения 1948-1989, разкрити са сходствата и различията в политическата кариера и управление на двамата комунистически лидери – Тодор Живков и Николае Чаушеску. (Българо-румънски отношения в края на 50-те и началото на 60-те години на ХХ в. – В: *Проблемът Изток-Запад. България на Балканите*. София: Клио-96, 2006, с.252-275; *Les relations bulgaro-romaines des ans 1948-1989. Le coup d’œil de Sofia(sur la base des archives bulgares)*-BNR, ISSN 0204-8906, 1-2, 2010, 102-135; Българо-румънски паралели: Тодор Живков и Николае Чаушеску.- В: *Призвание и всеотдайност. В чест на 70-годишния юбилей и 40- години научна дейност на проф. д.и.н. Витка Тошкова*, Акад. Изд. „Проф. М. Дринов“, 2011, ISBN 978-954-322-455-5, с. 106-124)

10. Разработени са някои моменти в съвременната руска история като взаимоотношенията Русия-Беларус 1991-2007 г., както и отношението на Вл. Путин със средната класа в Русия, непредставени в българската историческа и политоложка литература. (Русия – Беларус: перспективи на взаимоотношенията. – сп. Ново време, 2007, № 12, с.35-44; Средната класа и Путин. – В: Сборник ”Президентски избори Русия 2012 QUO VADIS, Дарина Григорова, Ал. Сивилов (съставителство и редакция), Университетско издателство „Св.Кл.Охридски“ ISBN978-954-07-3375-0, С., 2012, с. 47-66)

11. На база на исторически извори и с историческия метод са разработени в съавторство с Д. Парушева и М. Златкова аспекти от микроисторията, които показват как обикновените хора живеят в условията на дефицит и ограничения при социализма, взаимодействайки и използвайки/„надхитрявайки“ властта. „Справянето“ с ограниченията, които властта използва, за да „контролира“ хората, е разкрито на примера със справянето с жилищния проблем по време на социализма, на примера с ежедневието в София през 60-те години на ХХ век, видно от едни западен експерт, и чрез дисекцията на гражданския протест в Русе срещу обгазяването през 80-те години. (Марчева-Атанасова Ил, Д. Парушева, (Институт по балканистика към БАН) и Меглена Златкова (ПУ “Паисий Хилендарски”) *Tinkering in Daily Life: People, State and Social(ist) Housing. - Etude Balkanique*, 2010,3,69-91; Марчева И., Парушева, Д., (Институт по балканистика към БАН) *Housing in Socialist Bulgaria: Appropriating Tradition. – in: Home Cultures*, ISSN 1740-6315, Online ISSN: 1751-7427.BERG, UK, 2010,volume 7, issue 2, pp 197-216; Социокултурни аспекти от живота в България през погледа на един западен експерт в края на 60-те години на ХХ век – В: България, Балканите и Русия 18-21 век, Българо-руски научни

дискусии, Сборник статии, Институт за исторически изследвания - БАН, 2011, ISBN 978-954-2903-06-2, 245-266).